

Személyek és fogalmak

Apostoli nuncius: a pápai legátus címe, aki a pápa személyes megbízottja, képviselője egy adott országban és megbízatása van diplomáciai vagy egyházi ügyben. A nuncius címet viselő legátus a diplomáciában a nagykövetnek felel meg. A fogadó ország kormányához akkreditálják és a Szentszék diplomáciai képviselőjeként működik. A holokauszt idején Magyarországon Angelo Rotta volt a pápai nuncius.

Auschwitz: a legismertebb náci *koncentrációs* és *haláltábor*, amely a 1940 nyarától 1945. január 27-ig működött a Lengyelországtól a Nagynémet Birodalomhoz csatolt Oswiecim városka mellett. A főtábor mellett számos altábora is működött. A leghírhedtebb Birkenau, ahol négy krematórium és gázkamra is működött. 1944 májusa és júliusa között több mint négyszázezer magyar zsidót küldtek oda a magyar hatóságok. A deportáltak 65-75%-át a megérkezést követően azonnal meggyilkolták. Az auschwitzi tábor komplexum fennállása alatt mintegy egymillió kétszázezer embert gyilkoltak meg, közülük egymilliót csupán azért, mert zsidók voltak.

Deportálás: egy csoport államilag irányított, erőszakos kitelepítése külföldre vagy kényszerlakóhelyre. A náciak a második világháború idején a zsidók tömeges megsemmisítésének részeként alkalmazták.

Eichmann, Adolf Otto (1906-1962): osztrák származású üzletember, aki 1932-ben belépett az SS-be, ahol komoly karriert futott be. A zsidó ügyekkel foglalkozó osztályon dolgozott (1935-től), alapvető szerepe volt abban, ahogyan a holokauszt megtörtént a náciak által megszállt európai területeken. Gyakorlatilag ő találta ki és vezényelte le az európai zsidóság kifosztását, kivándorlásra kényszerítését, gettóba és gyűjtőtáborokba zárását, majd elpusztítását. A háborút követően Argentínába menekült, ahol az izraeli titkosszolgálat elfogta. Jeruzsálemben bíróság elé állították és halálra ítélték.

Fasiszta, fasizmus: szélsőjobboldali eszmerendszer, ami az első világháborút követően jött létre. Nevét az ókori római köztársaságban használt hatalmi jelről, a vesszőnyalábról (*fascis*) kapta. Tagadja a polgári demokrácia és a parlamentarizmus létjogosultságát. Államközpontú, egypárti és felülről irányított hivatásrendekre (korporációk) épülő berendezkedést hirdet, erőskezü és teljhatalmú vezér irányításával. A két világháború között számos európai országban jött létre fasiszta berendezkedésű állam.

Gera József dr. (1896-1946): orvos, később nyilas politikus, 1944 májusától a pártépítés vezetője. A *Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom* egyik legjelentősebb személyisége volt. A háború után tetteiért a bíróság halálra ítélte.

Gettó: kényszerlakóhely. Már a középkor során létrehoztak gettókat az európai városokban. A zárt zsidónegyedek a felvilágosodás és a polgárosodás hatására szűntek meg a 19. század folyamán. A náciak újra létrehozták ezeket a kényszerlakóhelyeket a zsidók számára. Ezekben általános volt az éhezés és nagyon rosszak voltak az életkörülmények. Budapesten csak 1944 novemberében hozták létre az gettót. Az úgynevezett Nagy Gettót falal is körülvették és mintegy nyolcvanezer embert

zsúfoltak össze a területen. Újlipótvárosban létrehozták a „nemzetközi gettót”, ahol a semleges követségek által fenntartott *védett házak* álltak.

Hitler, Adolf (1889-1945): politikus, a nemzetiszocialista ideológia megalapozója, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) alapítója és vezére (Führer). Egy sikertelen puccskísérlet (1923) után választások útján ragadja meg a hatalmat (1933. január 30.). Rövid időn belül kiépíti a totalitárius diktatúrát. A második világháború kirobbantása és a holokauszt és más népirtások kitervelésének és elrendelésének a bűne is őt terheli. Mielőtt Berlinben a szovjet csapatok elfogták volna, öngyilkos lett.

Internálás: politikailag gyanúsnak, veszélyesnek vagy ellenségesnek ítélt állampolgárok, vagy háború idején az ellenséges állam adott országában tartózkodó polgárainak kényszerlakhelyre, internáló táborba költöztetése. Magyarországon három internáló tábor működött: Kistarcsa, Sárvár és Bácskatonpolya.

Jad Vasem: 1953-ban, Izrael fővárosában Jeruzsálemben alapított emlékhely, amely a holokauszt történetének kutatásával, az oktatásával, a dokumentumok és visszaemlékezések gyűjtésével és bemutatásával foglalkozik. Az Emlékezés-hegyén (Har Hazzikkaron) található intézmény egyik bizottsága ítéli oda a Világ Igaza elismerést azoknak a nem zsidóknak, akik a holokauszt idején mentették az üldözött zsidókat. Az Igazak Kertjében névtáblával ellátott fát ültetnek az embermentők tetteinek emlékére.

Kijárási tilalom: a hatóságok által politikai, katonai, gazdasági vagy egészségügyi okból elrendelt tilalom, amely meghatározza, hogy az állampolgárok (vagy egy csoportjuk) milyen időtartamban, mettől-meddig tartózkodhat a lakásán, házán kívül. A kijárási tilalom megszegőit megbüntetik.

Koncentrációs tábor: gyűjtőtábor, amely a totalitárius diktatúrákban a rendszer által politikai, vallási, faji vagy gazdasági okokból ellenségnek tekintett csoportok a társadalom többi részétől való elszigetelésére szolgál. Tulajdonképpen börtönök is, amelyek elrettentésül szolgálnak a társadalom felé, hogy ne hágják át a hatalom által meghatározott rendet. Különböző típusai vannak: munkatábor, tranzittábor, haláltábor, megsemmisítő tábor.

Luftwaffe: a náci Harmadik Birodalom légierejének elnevezése. Létrehozása már önmagában megszegte az 1919-es Párizs környéki, Németországra kényszerített békeszerződést. Ennek a légerőnek három fő feladata volt: 1) a Harmadik Birodalom légtérének védelme, 2) az ellenséges területek bombázása, 3) a szárazföldi csapatok bombázása. 1944-től számos repülőgépgyártó üzem a föld alatt építettek ki, ezekben a programokban számos magyar deportált zsidót is dolgoztattak rabszolgamunkásként.

Mein Kampf: Adolf Hitler könyve, amelyet 1924-ben a landsbergi fogságában írt. Tartalmazza a náci vezér addigi életének történetét és ideológiájának alapjait. Leírja politikai programját is, amelynek fő elemei: a zsidóság elleni kíméletlen harc, az Anschluss (Németország és Ausztria egyesítése), a munkásság megnyerése a faji harcnak, az élettér elmélet, a bolsevizmus elleni harc, a parlamenti demokrácia elvetése és a népközösség megteremtése. 1927-ben megírta a második részt is, a későbbiekben a kettőt egy kötetben adták. A Harmadik Birodalomban minden új házaspár kapott a könyvből egy példányt ajándékba.

Menlevél: más néven *védlevél* (Schutzbrief). A semleges államok által kiadott irat (fejléces lapon, követségi pecséttel és aláírással hitelesítve), amely azt igazolta, hogy a tulajdonosához az adott államnak különleges érdeke fűződik. A magyar hatóságok ezeket többnyire tiszteletben tartották, bár az ellenállók mentési szándékkal nagy számban hamisították ezeket.

Mussolini, Benito: eredetileg olasz újságíró, majd politikus (1883-1945). Az olasz fasiszta mozgalom vezetője, 1922-1943 között Duce (vezér), aki irányította Olaszországot. Álma a Római Birodalom korábbi területét magába foglaló állam létrehozása volt. Megtámadta Etiópiát, Albániát, majd Németországgal szövetségben belevitte Olaszországot is a második világháborúba. 1943-ban a Fasiszta Nagytanács leváltotta, majd fogságban tartották, ahonnan német kommandósok szabadították ki. Ezt követően egy német bábállam, a *Salói Köztársaság* vezetője. A háború utolsó napjaiban a partizánok elfogták és kivégezték.

Nagy Zsinagóga: ezt az elnevezést a budapesti Dohány utcában álló zsinagógára használják. Ez a világon a második legnagyobb befogadó képességű zsinagóga. Ludwig Förster tervei alapján 1859-ben készült el. A közössége a zsidóság neológ (a hitéletet megújító, liberalizáló) irányzatához tartozik.

Nyilaskeresztes Párt: teljes nevén Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom. A *Szálasi Ferenc* által alapított párt antiszemita, nacionalista, irredenta, antikommunista, egyszóval szélsőjobboldali volt. Az 1939-es választásokon az akkori országgyűlésben megszerezték a képviselői helyek egy tizedét. 1944. október 15-én a németek hatalomra jutatták *Szálasi*t és pártját, mivel ők végig kitartottak a náci mellett a háborúban. Aktivistáikat pártszolgálatosoknak nevezzük. Jelműk az árpádsáv és a nyilaskereszt voltak.

Sanz-Briz, Angel (1910-1980): spanyol diplomata. A spanyol polgárháború idején *Franco* hadseregében harcolt, majd a diplomáciai pályára lépett. 1942-től volt a budapesti spanyol nagykövetségen ügyvivő. A német megszállást követően védleveleket és védő útleveleket adott a szefárd (eredetileg spanyolországi származású) zsidók számára. Az ő munkájába csatlakozott be Giorgio Perlasca, akinek szintén Sanz-Briz adott spanyol dokumentumokat. 1944 decemberének elején elhagyta Magyarországot, de a svájci Bernből még nyújtott segítséget Perlascának. Összesen mintegy 5200 ember megmentésében működött közre. 1991-ben a *Jad Vasem* a Világ Igaza elismerésben részesítette.

SS: Schutzstaffel, azaz Védőosztag. Kezdetben Hitler testőrségét jelentette a náci párton belül, majd később a párt elit hadseregévé vált. Birodalmi vezetője Heinrich Himmler volt. Egyik ága volt a Waffen-SS (Harcoló SS), amelynek tagjai a fronton harcoltak. Az SS tagjainak alapvető szerepe volt a holokauszt kitervelésében és végrehajtásában.

SS Obersturmbannführer: SS-alezredes. *Adolf Eichmann* rendfokozata az SS-en belül. Az egyik legmagasabb rang a csoporton belül. Többek között Rudolf Höss, az auschwitzi koncentrációs- és haláltábor parancsnoka is ezt a rendfokozatot viselte.

Szálasi Ferenc (1897-1946): katonatiszt, politikus. Tehetséges vezérkari tiszt, aki 1935-ben a politikai pálya kedvéért elhagyta a hadsereget. Számos pártot alapított (többségüket betiltotta az akkori államvezetés), amelyeknek mindegyik demokráciaellenes, antiszemita, nacionalista és irredenta volt. 1944 októberében a náci Németország segítségével kormány- és államfő lesz, nemzetvezetőként

irányítja Magyarországot a háború pusztításába. Az amerikaiak Ausztriában fogják el, majd Budapesten állítják népbíróság elé, amely halálra ítélte.

Talmud: A zsidó vallás (judaizmus) legfontosabb könyve a Biblia után. A szóbeli hagyományt és a bölcsék tanításait összegző vallásbölcseleti mű. Részei a Misna és a Gemará, amelyek ennek a szóbeli tannak és a magyarázatainak, értelmezési kísérleteinek a gyűjteménye.

Tarpatak Zoltán (1898-1966): rendőrfelügyelő, aki számos üldözöttnek nyújtott segítséget, felekezetre való tekintet nélkül, már a nyilas hatalomátvétel előtt is. Ő volt az osztályparancsnoka az V. (ma XIII.) kerület azon részének, ahol az úgynevezett „nemzetközi gettó” volt. Együttműködött a semleges államok diplomatáival (Wallenberggel, Lutzcal és Perlascával is) a *védett házak* lakóinak megmentése érdekében. A nyilasok többször rálöttek, de kitartóan szolgálta az embermentés ügyét. A háborút követően meghurcolták, a rendőrségtől elbocsátották, haláláig segédmunkásként dolgozott.

Területenkívüliség elve: a diplomácia szabályai szerint a fogadó országban a diplomatákat különleges jogok illetik meg. Ezek egyike a területenkívüliség joga, azaz a diplomata személye, hivatala, lakása és autója is mentesül a fogadó ország joghatósága alól. Úgy kell tekinteni ezeket a helyeket, mint a küldő ország jogrendje alá tartozó területet, ahol a fogadó ország nem járhat el, pl. rendőrsége nem hatolhat be és folytathat nyomozást, nem tartóztathat le senkit.

Vajna Ernő (1913-1945): eredetileg köztisztviselő, majd a *Nyilaskeresztes Párt* tagja és *Szálasi Ferenc* közvetlen munkatársa. Budapest ostroma idején a város védelmének nyilas pártmegbízottja.

Védett ház: a nyilas hatalomátvételt követően a pártszolgálatosok brutalitása miatt a semleges államok képviselői úgy gondolták, hogy a védlevéllel vagy védő útlevéllel rendelkező védencciket inkább összeköltöztetik, hogy könnyebben legyen oltalmazni őket. Ezek a házak egyszerre voltak megjelölve sárga csillaggal és az adott semleges állam zászlajával, illetve a védelmet igazoló táblával. Ezek többsége Újlipótvárosban volt. Elvileg nagyobb védelemben éltek ezeknek a házaknak a lakói, mégis számosan áldozatul estek a nyilas pártszolgálatosok atrocitásainak.

Védlevél: Más néven *menlevél* (Schutzbrief). A semleges államok által kiadott irat (fejléces lapon, követségi pecséttel és aláírással hitelesítve), amely azt igazolta, hogy a tulajdonosához az adott államnak különleges érdeke fűződik. A magyar hatóságok ezeket többnyire tiszteletben tartották, bár az ellenállók mentési szándékkal nagy számban hamisították ezeket.

Védő útlevél: Schutzpass, a semleges államok által kiadott speciális útlevél, amely igazolta, hogy tulajdonosa az adott állam polgára, akinek kiutazását a háború akadályozza csupán. Ezeket az iratokat a magyar hatóságok hallgatólágosan elismerték. Hatékony és tömegesen alkalmazott eszköz volt az üldözöttek megmentésére.

Vörös Hadsereg: Szovjet-Oroszország, később a Szovjetunió hadseregének általánosan használt neve. Hivatalosan Munkás-Paraszt Vörös Hadseregnek hívták. A második világháború során a magyarországi harcokban és Budapest ostromában legyőzte a német-magyar csapatokat. Az országot felszabadították a náci-nyilas uralom alól, ugyanakkor meg is szállták hazánkat.

Vöröskereszt: hivatalos nevén a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, amely a pártatlanság, semlegesség, emberiség, egyetemesség és önkéntesség alapjain álló segélyszervezet. Működését

nemzetközi egyezmények garantálják. Számos helyi alszervezete van (pl. Magyar Vöröskereszt), amelyek az adott országokban és térségekben képviselik a fenti alapelveket és segítik a rászorulókat. A második világháború idején a magyarországi zsidómentésben a Nemzetközi, a Svéd és a Svájci Vöröskereszt vállalt szerepet a Magyar nem.

Wallenberg, Raoul (1912-1947?): eredetileg építészmérnök, később diplomata, legendás embermentő 1944 nyarán, a deportálások felfüggesztésekor érkezik Magyarországra, kifejezetten a magyar zsidók megmentése a megbízása. Hamar bekapcsolódott a már működő diplomáciai embermentésbe. Odaszántságával, bátorságával hamarosan annak vezéralakja lett. 1945 januárjának közepén a szovjet főparancsnokságra indult, hogy védettjei számára élelmiszert, gyógyszereket szerezzen. A szovjetek elfogták, Moszkvába hurcolták, ahol valószínűleg megmérgezték.

Zsidóellenes törvények: a két világháború közötti magyar kormányok antiszemita- és kisebbségellenes eredményeként 1944 márciusa előtt 22 zsidóellenes törvény és 119 rendelet született, amellyel az izraelitának minősülő magyarokat polgári és emberi jogaitól és vagyonuktól fosztották meg. A német megszállást követően a kollaboráns Sztójay-kormány 56 napja alatt minden, addig még megmaradt, polgári és emberi jogától megfosztotta a magyarországi zsidóságot. A jogfosztott, kifosztott embereket megbélyegezték, gettókba zárták és deportálták. A nyilas uralom alatt további zsidó ellenes rendelkezések születtek, szűkítve a már akkor is csekély mozgásterét az áldozatoknak.